

Gunilla Hallden

A gyermek mint terv és a gyermek mint létező – a szülők elképzelései mint vonatkoztatási keretek*

Minden kultúra vonatkoztatási kereteket hoz létre, melyek lehetővé teszik, hogy megértsük az emberek cselekedeteinek okait. E vonatkoztatási keretek nem öltenek merev és formalizált alakot, mint a pszichológiai elméletek, inkább csak „elbeszélések” formáját öltik, melyek arról szólnak, hogy milyen is a világ, hogyan cselekeszenek az emberek, és miért oly módon teszik ezt, ahogy. Az ezekből az elbeszélésekből leszűrhető „népi pszichológiát” társadalmi konstrukciónak tekinthetjük, mely kulcsot adhat az adott kultúrában uralkodó mentalitás megértéséhez. Ennek megfelelően érdekes lehet, miképpen írják le gyermekeiket a szülők. Milyen fogalmakat és magyarázatokat használnak? Hogyan viszonyulnak a gyermek fejlődéséhez, és mit gondolnak saját, e folyamatban játszott szerepükről?

A szülők elképzeléseiről, viselkedéséről és érzelmeiről szóló kutatások eredményeit gyakran értékeli pszichológiai nézőpontból és a fejlődéslélektanból illetve a szociálpszichológiából kölcsönzött modellekre és módszerekre való hivatkozással. Két újkeletű áttekintő elemzés (Goodnow, 1988; Miller, 1988) is foglalkozik azzal, mennyire gyümölcsözőek a különböző megközelítések. A szerzők figyelmének középpontjában olyan speciális kérdések állnak, mint a meggyőződések és a viselkedés összehangoltsága, változásaik valószínűsége, a vélekedések kialakulásának genezise, az érzelmi összefüggések és a gyermek fejlődésének eredménye-ihéz való viszonyulás.

Megállapítható, hogy a szülők sokfélét gondolnak a gyermekekről és a szülői szerepről, s nézeteik nem mindig vannak összhangban a formális pszichológiával. Az ilyesfajta nézeteket naív pszichológiának, a mindennapi élet vagy a józan ész pszichológiájának, Bruner (1990) kifejezésével népi pszichológiának nevezhetjük. A népi pszichológia vonatkoztatási keretet nyújt. Bár explicit megfogalmazást nem nyer, mégis irányítja az attribúciókat, „világ-magyarázatokat” és viselkedéseket. A népi pszicholó-

gia kihámozható abból, ahogy az emberek tetteiket magyarázzák, ahogy gyermekükről gondolkoznak, és abból, hogy mit gondolnak a gyermek fejlődését befolyásoló tényezőnek.

Mint Goodnow (1988) rámutatott, pontosabb lenne vélekedésekről és nem meggyőződésekről beszélni, mivel a szülők e véleményeket nem mindig meggyőződéssel vallják. Vélekedéseikben ellentmondásos elképzelések akadnak, és közelebb kerülünk megértésükhöz, ha mindössze laza vonatkoztatási kereteknek tekintjük őket, melyeket a különböző problémákkal való megbírkózás és a különböző helyzetek kezelése érdekében alkotnak.

Ezeket a társadalmi reprezentációkat úgy is tekinthetjük, mint a szülők (anyák) konfliktusainak termékeit, melyek akkor jönnek létre, amikor egymásnak ellentmondó elvárásokkal szembesülnek. Feltételezhető, hogy az a mód, ahogy a konfliktusokat kezelik, azok kognitív feldolgozásához és olyan vélekedések kifermálásához vezet, melyekben a különböző elvárások kombinálódnak (Emiliano és Molinari, 1989).

Szociológiaiabb nézőpontból az a kérdés merül fel, hogy miképp befolyásolhatja a gyermekkorral való véleményalkotás a szülők vélekedéseit. A 20-dik században különös érdeklődés kíséri a kisgyermek nevelését. Ez a jelenség a középosztályon belül végbement változásokkal, és a „nyilvános/férfias” – „intim/nőies” szférák elkülönülésével függ össze (Hall, 1985). A középosztálybeli anya felelős volt a gyermek morális és fizikai fejlődéséért; a gyermeknek anyja mellett volt a helye, legalábbis a korai életszakaszban. Ahogy Clarke (1985) rámutat, a kisgyermek neveléséről szóló irodalomban és az anyáknak adott tanácsokban újra meg újra előkerül a „gyermekkertészeti” metafora. Az anyák e gondozási felelőssége az anyaság professzionalizálódásának tudható be, mely megkövetelte a szülők képzését. Sok kutató úgy véli, hogy a szülőknek szóló tanácsadás és – tágabban – az egész professzionalizálódási folyamat csak fokozta a szülők függőségét és önbizalomhiányát.

Jelen tanulmány kultúranropológiai és eszmetörténeti nézőpontból kívánja vizsgálni a szülői vélekedéseket. A szülők vonatkoztatási kereteit sajátos történelmi helyzetben és kulturális miliőben létrehozott konstrukcióknak tekinti. Nem a felnőttek gondolkodása vagy annak tetteikkel és a gyermek fejlődésével való kapcsolata áll tehát e tanulmány középpontjában, mely a szülőknek a gyermekről alkotott fogalmát társadalmi konstrukcióként, azt a módot pedig, ahogy gyermekeik szükségleteiről beszélnek, kulturálisan függő vonatkoztatási keretként kezeli.

Azt is hangsúlyozni kell, hogy a szülők a gyermeki fejlődésről és a gyermeknevelésről vallott elképzelései olyan kulturálisan meghatározott „szövegkönyvet” hoznak létre, mely vegyíti egymással a tradicionális nézeteket és a szakmai szakszerűség elképzeléseit az ideális anyaságról. A szülői szerepre való szocializáció a gyermekkorban kezdődik, a fejlődő egyed maga alakítja ki konstrukcióit arról, hogy milyen a jó gyermek és a jó anya. Ebből a szempontból nézőpontom rokon a kulturális antropológiával, mely szerint a kultúra nem statikus állapot, hanem olyasvalami, amit tagjai nap mint nap újratertemnek.

* Eredeti megjelenés: *Children and Society*, 1991/5. 334-346. old.

Egy, a fejlődésben visszamaradott gyermekekhez való családi alkalmazkodást elemző tanulmányukban Gallimore és munkatársai (1989) röviden felvázolják ökokulturális elméletüket, melyben a szülők tevékenységét egy *ökokulturális fülke (niche)* létrehozásának tekinthetjük. Ezt az anyagi feltételek éppúgy meghatározzák, mint a kulturális sajátosságok, melyek révén az emberek megértik és megszervezik mindennapi életüket. Az „ökokulturális fülke” társadalmi képződmény mivolta azt jelenti, hogy nemcsak az anyagi tények határozzák meg, de azok a jelentések is, amelyekkel az emberek e tényeket felruházzák. A szocializációs folyamatot úgy tekinthetjük, mint a gyermek képességét arra, hogy megtalálja és felfedezze a maga „fülkéjét” a társadalomban (LeVine, 1977; Super és Harknes, 1982). Ez a szemlélet, mely a szocializációt olyan programnak tekinti, melyben a gyermek *aktívan* résztvesz, egybecseng egy, a brit tudósok között javában zajló eszemecserével (Richard és Light, 1986; James és Prout, 1990), amely a hatások passzív fogyasztásával szemben a szocializáció ágensének aktivitását hangsúlyozza.

Ezt a szemléletet tette magáévá Berry Mayall (1990) is, amikor azt vizsgálta, milyen képet alkot a gyermekről a védőnő, és milyen a szülő. Megállapította, hogy az anyák nem „fogyasztó”-ként használják a közegészségügyi szolgáltatást, hanem mint saját életük és gyermekük életének aktív megalkotói. Mayall vizsgálatában a védőnők és az anyák egyértelműen különböző elképzeléseket vallottak a jó gyermekgondozásról.

A vizsgálat

Az empirikus adatokat 4 éves gyermeket nevelő svéd szülőkkel folytatott interjúkkal gyűjtöttük. 20 családban kérdeztük meg az anyát (ebből 16-ban az apát is). Mindannyian egy kis községben élnek Svédország déli partján. A község nem kimondottan falusi környezet, de mentes néhány akut „városi problémától”. Az apák többsége képzett szakmunkás. Az anyáknak általában valamilyen részmunkaidős foglalkozása van.

Azért választottunk úgy, hogy nem-városi és munkásosztálybeli szülőket kérdezzük meg, mert ezt a csoportot tradíció-orientáltabbnak tekintik, olyannak, melyet nem nagyon befolyásolnak az újságok gyermeknevelésről szóló vitái, és a középosztály körében divatos nézetek. Fő szempontunk azonban az volt, hogy szerettük volna a gyermekekről való gondolkodás különbözőségeit egy nagyjából homogén csoportban vizsgálni. A vizsgálati problémát a gyermekről kialakított fogalmak megértése, és a gyermek fejlődéséről való gondolkodás vonatkoztatási keretei jelentették. Célunk a csoport *leírása* volt, s nem az egyes elképzelések *mintaeloszlásának elemzése*.

Sokan megállapították már, hogy a szülői elképzelések és a mindennapi pszichológiák kapcsolatban vannak az osztályhellyel. Dahlberg (1991) kimutatta, mennyire tervező és jövőre orientált, ahogyan svéd középosztálybeli szülők a gyermekeikről beszélnek. Jelen tanulmányban viszont nem a szülői elképzeléseknek bizonyos változók mentén való alakulásáról

lesz szó; elemzésünk középpontjába az a mód kerül, ahogy a szülők a szülői szerep egymással konfliktusban lévő elvárásait kezelik.

A szülőket otthonukban kérdeztük, és az interjút lazán strukturált párbeszéd formájában bonyolítottuk. A vizsgálat célja a szülők a gyermek fejlődésével kapcsolatos implicit „pszichológiai elméletének” feltárása volt, azaz annak vizsgálata, hogy miképp tulajdonítanak a gyermeknek különféle jellegzetességeket és képességeket; másrészt igyekeztünk megismerni sajátos vélekedéseiket a gyermek fejlődésére ható tényezőkről. Egy implicit pszichológia általában nem tudatos abban az értelemben, hogy szabályokba lehetne önteni vagy ideológiává lehetne formálni. Az interjúk éppúgy kitértek a gyermeknevelési ideológiákra, mint a gondozási rendszerre, az alvás és etetés időzítésére, az öltöztetésre stb. Arra kértük a szülőket, meséljék el részletesen, hogyan bonyolították le ezeket a rutinszerű feladatokat az interjút megelőző napon. A kérdezést úgy folytattuk, hogy ennek kapcsán megismerhessük a szülők saját gondozási rutinjukról szóló értékelését, és azokat az okokat, melyek miatt pont ezt a rendszert követik. Arra is megkértük őket, hogy számoljanak be olyan helyzetekről, amikor érzésük szerint minden a legjobban ment, és olyanokról, amikor vagy magukkal, vagy gyermekükkel kapcsolatban elégedetlenek voltak. A kérdéseket nem általánosságban fogalmaztuk, hanem oly módon, hogy közvetlenül kapcsolódjanak a konkrét eseményekhez.

Vizsgálatunkban a családon belül a négyéves gyermeket „céloztuk meg”. Konkrét leírást kértünk a gondozásáról, és általában a család életmódjáról. Nem az érdekelt elsősorban, mit csináltak a szülők, hanem inkább az, ahogy ők maguk ezekre a tevékenységekre reflektáltak; mik voltak viselkedésük motívumai, és hogyan értékelték magukat. Ahhoz, hogy mind a tudatos viszonyulás, mind pedig a magától értetődőség szintjén megismerjük elképzeléseiket, elemeznünk kell, hogyan is írják le a mindennapi életet, és milyen fogalmakat használnak.

Az a mód, ahogy az interjúkat vezettük, gazdag anyagot eredményezett, mely lehetővé tette, hogy feltárjuk a szülők gondolkodásmódját. Célunk annak elemzése volt, hogyan is formálják véleményeiket a szülők, hogyan is igazítják gondolkodásmódjukat a tradícióhoz és a modernizációs folyamatokhoz. Hogyan szemlélik gyermekeiket ezek a szülők egy olyan társadalomban, amely ekkora hangsúlyt fektet a változásra, a fejlődésre és a jövőre-irányultságra? „Tervnek” tekintik-e a gyermeket – „létrehozandó” lehetőségnek; vagy olyan „létezőnek” látják, akit már valamilyen módon eleve meghatároznak belső késztetései, és ily módon a gyermek fejlődését a kibontakozás folyamatának tekintik? A természet szabja-e meg elsősorban, mi lesz a gyermekből, vagy formálható-e és képezhető-e a jövőnek? Beruháznak-e valamilyen módon a szülők a gyermekbe, és ha igen, mi módon?

Két metaforát használtunk az interjúk elemzésében, ezek „*a gyermek mint létező*” és „*a gyermek mint terv*”. Ne tekintsük úgy e metaforákat, mintha olyan kategóriák lennének csupán, melyekbe az adatokat valami eltökélt módon bele kell suvasztani. Inkább kidolgozott szimbólumokat láthatunk bennük, ahogy Ortner (1973) használta ezt a kifejezést a szo-

ciántropológiában. A szimbólum valami központira utal, és olyan jellegzetességek összefoglalása, melyek egy sajátos nézőponttal kapcsolatosak. Azt a perspektívát, melyet a szülőknek a fejlődésről alkotott elképzeléseit vizsgálva alkalmaztunk, a gyermeknek a változáshoz való viszonya jelentette. A metaforákat az interjúk olvasásának és elemzésének hatására mi alkottuk, ne lásson bennük senki olyan kategóriákat, melyek bennefoglaltattak a szülők kijelentéseiben. Mindössze hasznosnak bizonyulnak az interjúk összefoglalására és arra, hogy kapcsolatba hozzuk őket a jelenkori társadalom a gyermekkor és a szülői szerepeket illetően kifejtett nézeteivel.

A gyermekről alkotott elképzelés

Az az elképzelés, melyet a mintánkba került szülők a gyermekről vallottak, „a gyermek mint létező” metaforával írható le. A fejlődést ebben a kontextusban természetes folyamatnak tekintik, melyet belső hajtóerők visznek előre. A szülők szerepe ebben a források biztosítása, és hogy mindig elérhető legyenek gyermekük számára. A fejlődést nem olyasminek tekintik, amit formálni és alakítani kéne. Nem vágnak a szülők a fejlődés felgyorsítására, és a „minél hamarabb, annál jobb” attitűd sem jellemzi őket. Hiányzik a „normalitás” etalon-fogalma is; helyette az individualitás természetadta fejlődését és kibontakozását hangsúlyozzák. A szülők nem mérik gyermekeiket a „normális időpontok” táblázatához. Hogy segítsék gyermeküket tisztességes és önálló személlyé felnőni, aki képes a józan ész alapján gondolkodni, a szülőknek – érzésük szerint – annyi a dolguk, hogy mindig elérhetőek legyenek a gyermek számára: mind fizikai, mind érzelmi értelemben.

A legtöbb szülőben azonban munkáltak olyan vélekedések is, melyek a „gyermek mint terv” metaforával hozhatók összefüggésbe. Ezek a szülők szerepükbe beleértették a mintaadást és a „bevezető” (*introducer*) tevékenységet is. Ez azt jelentette, hogy vegyítették egymással azt a szemléletet, mely szerint a gyermek mint bontakozó teremtmény nem merev egymásutániságok függvénye, azzal a koncepcióval, mely szerint a gyermeknek szüksége van az élet speciális területeire való bevezetésre. E szülők számára a „bevezető” szerep nem azonos az „ösztokéló” szereppel. Nem gondolják ugyanis, hogy a fejlődést felgyorsítani, sürgetni kellene.

Ebben az értelemben a gyermekről mint létezőről alkotott elképzelés nem zárja ki eleve a gyermek „nevelését”. Azok a szülők, akik ezt az elképzelést táplálják magukban a gyermekről, vegyítik ezt azzal a vágyal, hogy gyermeküket azon normák és vélemények szellemében neveljék, melyeket ők maguk arról vallanak, hogy mit jelent a tisztességes élet. A szülők egy része viszont azon a véleményen van, hogy a gyermek belső késztetések szerint fejlődik, így nem feltétlenül szükséges „nevelni”. Azt az eszményt, hogy a gyermek: egyéniség, valamennyi szülő egyként vallotta. Abban azonban már különböztek, hogy miképp szemlélték ezt az

egyéniséget. Néhányan el akarták fogadni a gyermeket és másoktól különböző „természetes” fejlődését, míg mások mintát kívántak adni a gyermeknek.

A szülők véleménye különbözött abban is, hogy milyen szerepük van nekik a gyermek fejlődési folyamatában. Mindannyian hangsúlyozták, hogy korlátozás nélkül kell idejüket a gyermekre szánniuk, és érdeklődést kell mutatniuk a gyermek iránt. Néhányan magukévá tették a „bevezető” és „a különböző világok közötti közvetítő” szerepét is; mások nem sokat foglalkoztak azzal, hogy mi befolyásolja a fejlődést, inkább természetes folyamatnak tekintették, melyet hagyni kell a maga útján futni.

Hogy jobban megértsük a szülők elképzelését a fejlődésről, meg kell világítanunk rejtett előfeltevéseiket. Három téma emelkedett ki az interjúkból. Ezeket ellentétpárokban írhatjuk le:

otthon – külvilág,

bővében lenni – szűkében lenni az időnek,
individualitás – konformitás.

A szülőknek a gyermek fejlődését befolyásoló tényezőkről és a szülői szerepről alkotott elképzelései ezek körül szerveződtek. Az otthon fontos helynek tekintették a szocializáció, a valahová tartozás érzése és a közelség szempontjából. A gyermek fejlődésében alapvető jelentőségű, hogy a szülők helyben legyenek, a gyermek rendelkezésére álljanak, és korlátlanul szánják rá idejüket. Végül az individualitást a gyermek természetes állapotának látták, és olyan minőségnek, melyet meg kell őrizni.

Ezek a témák több konfliktuslehetőségre világítanak rá. Az otthon az intimitás terepe, az a biztos menedék, ahol kevesebb az elvárás és több az elnéző megengedés, míg a külvilág az idegenséget, a másságot jeleníti meg. Amikor értéknek tekintik, hogy legyen – és főleg megszakítatlanul legyen – idejük a gyermek számára, konfliktusba kerülnek más elvárásokkal, melyek időfelhasználásukat illetően megfogalmazódnak. A gyermek egyéniségének megőrzése ellentétbe kerülhet az alkalmazkodás és konformitás követelményével, mely a másokkal való interakcióban alakul ki.

Hogy a szülők hogyan gondolkodnak, és mit hisznek a fejlődésről, megmutatkozik abban, hogy hogyan viszonyulnak ezekhez az ellentmondásokhoz. Milyen kontextusban kerül az egyik vagy a másik pólus a középpontba? Jobban megértjük-e vonatkoztatási keretek dinamikáját, ha úgy tekintjük őket, mint valamiféle szülői eszközöket különféle problémák megértésére és leküzdésére. Lehetséges, hogy egy szülő nemcsak *egyféle* módon értelmezi a fejlődés fogalmát. És az is lehetséges, hogy amikor a szülők megkísérlik az ellentmondások és az egymással konfliktusban lévő elvárások kezelését, különféle, esetleg egymástól bizonyos mértékig elütő elképzelésekkel dolgoznak.

A három nagy téma, melyeket a szülőkkel folytatott interjúkon belül megkülönböztettünk, egymással kölcsönösen összefügg. Idővel rendelkezni és elérhetőnek lenni a gyermek számára minden szülő számára fontos, és olyan felelősség, mely gyakran az anyára hárul. A szabad idő fölött rendelkezés biztosítása lehetővé teszi, hogy az otthon az individu-

alítás szabad zónája legyen. Ugyanakkor a szülőknek tekintetbe kell venniük a gyermek pillanatnyi és jövőbeni jólétét. A gyermek fejlődése azt jelenti, hogy a gyermek fel- és kinő a családból. Több megkérdezett anya számára ez élő dilemma. Nem annyira a fiatalabb gyermekek, mint inkább azok vonatkozásában, akik közelednek az iskoláskorhoz. Az iskolakezdés (mely Svédországban akkor történik, amikor a gyermek eléri a hat vagy hét éves kort) jelenti – a szülők véleménye szerint – az első szakítást a gyermekkel. E három ellentmondás annak a problémának az összetevőit alkotja, mely által a szülők igyekeznek mind a családon belüli szoros kapcsolatokat létrehozni, mind pedig az önállóság bizonyos mértékét biztosítani.

Az otthon, mint az individualitás szabad tere

Az otthon központi helyzete összefügg azzal, hogy a szülők az otthont az individualitás szabad terének tekintik. Az otthonon kívül a konformitás elvárt. A gyermeknek adott mintákhoz kell igazodnia. Az otthonon kívüli kényszerítő elvárások tudata jelen volt minden interjúban, melyet a szülőkkel készítettünk, azonban ezt különböző módon kezelték. Az egyik anya megpróbálja előre elképzelni az elvárásokat, és segíti gyermekét, hogy eleget tudjon tenni ezeknek; egy másik anya zavarban van, mikor szembesül az alkalmazkodás és konformitás külső elvárásával. A harmadik számára az otthon és a külvilág közötti ellentmondás dilemmát jelent: gyermeke képessége, hogy megbirkózzék a külső elvárásokkal, egyszerre tölti el büszkeséggel és szomorúsággal, mivel előrevetíti a majdani leválást. Az otthon a gyermek testközelségével asszociálódik. Sok anya nyomatékosan utalt az individualitás kérdésére. A gyermeknek meg kell kapnia a lehetőséget, hogy kifejlessze saját egyéniségét, ez pedig nehézségekbe ütközik egy csoportban. Az alkalmazkodás követelményét, melyet az otthonon kívül minden környezet támaszt, ellensúlyozni kell az otthonon belüli erős kötelékekkel. Ez nagymértékben az idő rászánásának kérdése.

Az otthon mint szabad tér képzete más kutatásokban is felbukkan. Jó példája ennek John és Elisabeth Newson (1976) átfogó vizsgálata, melyet egy angliai városban folytattak a gyermekek fejlődésének feltételeiről. Szerintük az anyák – saját véleményük szerint – kettős feladatot látnak el: egyrészt megismertetik a társadalmi elvárásokat gyermekeikkel, másrészt megvédik őket ezektől az elvárásoktól. Otthon megengednek a gyermeknek olyan „gyerekes” dolgokat, mint például az ujjszopás, de ugyanakkor világossá teszik, hogy „mások előtt ez nem való”. Newsonék vizsgálatában az anyák nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a gyermeknek lélegzetvételnél szabadságot adjanak a külső elvárásoktól, hogy megteremtsék azt a szabad teret, ahol a gyermek individualitását elfogadják. Az individualitás terének megteremtése kétségtelenül nagy érték a gyermek számára.

Az otthon szerepe mint szabad tér az individualitás számára ellentmon-

dásba kerülhet a korlátok megszabásának szükségességével. Ebből a szempontból érdekes megnézni, hogy a szülők milyen rendszert követnek a gyermekek ágyba küldésének idejével kapcsolatban, és megvizsgálni, hogy szerintük hol szabad a gyermeknek aludnia.

Az alvási rendet úgy értelmezhetjük, mint annak kifejezését, hogy a szülők miképp értelmezik gyermekük szükségleteit. A vizsgálatban szereplő valamennyi gyermeknek volt saját ágya, és vagy saját szobája volt, vagy testvéreivel közös. A gyermekek ágya ritkán állt a szülők szobájában. Míg azonban a gyermekek egy része az egész éjszakát saját ágyában aludta át, többségük az éjszaka folyamán átment a szülők ágyába. A szülők egy részét ez zavarta, mivel felébredtek és kényelmetlenül zsúfoltnak érezték az ágyban. Mások meglehetősen kellemesnek találták a dolgot. Néhány apa, aki váltott műszakban dolgozik, azt mondta, hogy nagyon jó érezni, amikor a gyermek hozzájuk símul, legalább akkor érezni ilyen közelséget. Ez egyfajta kompenzáció azért az időért, amit kénytelenek a családtól távol tölteni.

Bár a szülők különbözőképpen reagálnak arra, hogy meg kell osztaniuk gyermekükkel az ágyat, mégsem tesz senki semmit, hogy ezt megakadályozza. Természetesnek tekintik. Ha a gyermek éjszaka bebújik a szülők ágyába, ez valamiféle szükséglet kifejezése, és a szülőnek természetesen igyekeznie kell kielégíteni ezt a szükségletet: „Ott akarnak aludni, ha nem így lenne, nem jönnének.” Többségében semmi jele nincs annak, hogy a szülők ezt „rossz szokásnak” tekintenék. „Ha a gyerekek így oda-jönnék, akkor biztosan szükségük van erre, és akkor nem utasíthatjuk el őket.”

A szülők vélekedése szerint tehát a gyerekek intimitásra vágnak, más-képp nem jönnének a szülő ágyába éjszaka. Ez nem olyasmi, ami okot adna a beavatkozásra. Amikor a gyermekeknek már nincs szükségük ilyesfajta intimitásra, éjszakai vándorlásuk, így gondolják a szülők, önmagától meg fog szűnni. A gyermek viselkedését valami olyasmi irányítja, amit a szülők „természetadtnak” tekintenek, nem pedig a kultúra „termékének”, azaz az emberek által létrehozott dolognak. A gyermekeknek vannak bizonyos szükségletei, melyek természetük megnyilvánulásai, és amelyeket ki kell elégíteni. A szülők csak alkalmazkodnak ehhez, ily módon az irányítja őket, amit „természetesnek” tekintenek.

A tény mögött rejlő hit úgy fejezhető ki, hogy „a gyermeknek joga van a szülő idejéhez és testéhez”. Így a család alvási rendjét nem tekintik „pedagógiai beavatkozás” tárgyának.

A fejlődés arisztotelianus felfogása

Ami itt a figyelem előterébe kerül, az a fejlődés arisztotelianus nézőpontja. A gyermekben benne rejlik a gyermek ideája. Ha szabad hozzáférést adunk a gyermeknek a szülők idejének, részvételének és érdeklődésének lefoglalására, a gyermek belsőleg adott lehetőségei valósággá fognak válni. Aminek ki kell fejlődnie a gyermekben, az már kezdettől fogva ott

van benne. Majd meglátjuk, milyen lépésekben és milyen sorrendben fognak ezek a lehetőségek napvilágra jönni.

Így, a gyermek vérmérsékletéről beszélve, az egyik anya úgy látta, hogy gyermeke átmegegy egy „vadóc” korszakon: „Egyszer át kell nekik menniük ezen, és jobb, ha most, mint ha később.” Sok szülő vallja, hogy van egyfajta normális váltakozás a békesség és a nyugtalanság időszakai között. Nem úgy tekintik ezeket, mint ami az életkorhoz vagy az úgynevezett fejlődési szakaszokhoz kötődik. Ez egyénileg alakul. A szülők, úgy tűnik, azt gondolták, hogy kell lennie valamennyi határozott mennyiségű nyugalmi időszaknak a gyermekkorban. Az azonban nem látható előre, hogy mikor következnek be ezek a periódusok. Egy apa úgy beszélt lánya dührohamairól, mint amik természetéből fakadnak, és idővel el fognak múlni. Nem függenek össze külső körülményekkel, és nem adnak okot a beavatkozásra.

A fejlődés arisztotelianus szemléletében van egyfajta ráhagyatkozás a természetre. A szülő felelőssége csak annyi, hogy elérhető legyen. Az a jelentőség, amit a szülők annak tulajdonítanak, hogy mindig elegendő mennyiségű időt szánjanak gyermekükre, nem a jövőhöz kapcsolódik. Inkább olyasmit látnak ebben, ami a jelenben bizonyul forrásnak. A gyermeknek szabadon kell hozzáférnie a szülő idejéhez, hogy ki tudja bontakoztatni lehetőségeit.

Az időt a szülők ciklikus folyamatnak tekintik, így nem úgy járnak el, hogy felosztják az időt bizonyos fajta tevékenységre, hanem inkább hagyják életüket a gyermek szükségletei által vezéreltetni.

Ugyanakkor azonban – és ez különösen igaz az anyák vonatkozásában – sok szülő veszi tekintetbe a jövőt és a fejlődés végső célját. Hangsúlyozzák saját „bevezető” szerepüket, melyben áthidalják a szakadékot az otthon és a külvilág között. Más szülők „védelmezői” szerepüket hangsúlyozzák, megint mások a „természet rendjére” hagyatkoznak. Abban, hogy átvilágítsuk a szülői szerep ez esetben tapasztalható különböző fel fogásait, az *ideológia* és *világnézet* fogalma nyújthat segítséget.

Az itt bemutatott szülők csoportjában jócskán akadtak, akik egyáltalában nem gondolkodtak a „fejlődés” kategóriájában. Ők úgy gondolták, hogy a gyermek „fejlődéséről” merengeni, vagy arról, hogy mi irányítja azt, és milyen hatással vannak erre a szülők, problémák mesterséges kelteését jelenti ott, ahol nincs probléma. Az ilyesmiken való gondolkodást főleg aggodalmaskodásnak tekintették. És amíg a dolgok jól mennek, vélték, nem kell aggódni.

Az ideológia és a világnézet közötti kapcsolat

A gyermekek fejlődésével kapcsolatos vonatkoztatási kereteket vizsgálva célszerű különbséget tennünk ideológia és világnézet között. Ebben az összefüggésben azokat az elképzeléseket tekintjük ideológiának, amelyek végiggondoltak, kidolgozottak, és a szülői szerepről folytatott diskurzusból erednek; míg a világnézettel összefüggő elképzelések ezzel szemben

implicit és magától értődőnek vett vélemények és szabályok halmazát jelentik.

A szülőknek azokat a mögöttes elképzeléseit, amelyekre vizsgálatunk fényt derített, úgy jellemezhetjük, hogy egy világnézetet tükröznek, és a gyermek „mint létező” koncepcióján alapulnak. Azt jelentené ez, hogy ezeknek a szülőknek nincsenek terveik a gyermekkel kapcsolatban? A válasz: nem.

Két terület van, ahol a szülők úgy érzik, befolyást gyakorolhatnak. Egyik az erkölcs világa: „megtanítani a különbséget jó és rossz között”, „megtanulni engedelmességet és figyelmesnek lenni”. A másik a társadalmi viszonyokban való eligazodás: „elősegíteni, hogy a gyerekek önállóak legyenek és a saját lábukon álljanak, hogy senki se gázolhasson át rajtuk”.

Ezek az elképzelések ellentmondásosnak tekinthetők. Lehet-e megtanulni engedelmességet is, önállónak is lenni? Ez az ellentmondás lényegében jól példázta, miképp is kezelik a szülők az egymásnak ellenmondó elvárásokat. Amikor az erkölcsről beszélnek, a jó és rossz kérdését eldöntő erkölcsiséget hangsúlyozzák, és a szülő feladatát, hogy irányítsa gyermekét a morális választásban. Amikor a társadalmi kapcsolatokról beszélnek, a hangsúly arra esik, hogy megtanítsák a gyereket, hogyan kerülje el, ha elnyomni akarják. Ezek azok a dolgok, melyeket a szülők befolyásolni remélnek. Ezek azok a kategóriák, melyeknél a befolyásolás gondolata felvetődhet. Ez azt jelenti, hogy amikor a szülők a gyermek jövőjéről töprengenek, még itt is felbukkan a gyermek „mint terv” koncepciója.

A szülők egy része magát „bevezetőnek” és egyfajta, az otthont és a külvilágot összekötő hídnak is tekinti. Ez ideológiaszerű hiedelmeket és elképzeléseket hoz létre, melyek abban a tudásban lelik meg alapjukat, hogy „mire van a gyermeknek szüksége, hogy boldoguljon a világban”.

Az egyik anya példáján bemutathatjuk a különböző szülői szerepek közötti konfliktust. Az ideológia szintjén ez az anya rámutatott annak fontosságára, hogy mindig kéznél legyen a gyermek számára, érdeklődjön az iránt, amit az csinál, hídként szolgáljon a környező világ felé; így segítse őt abban, hogy majd egy csoport tagjává váljék, így készítse fel az iskolakezdesre. Saját napi életének és annak elbeszélésekor, hogy miképp kíséri figyelemmel gyermekei tevékenységét, rámutatott annak fontosságára, hogy a szülőnek legyen elegendő ideje a gyermekek számára. Mögöttes világnézetét a ciklikus időfelfogás jellemezte. Ebben az időt nem meghatározott fajta tevékenységekre osztják szét, az inkább oszthatatlan forrás, melyet a gyermek számára elérhetővé kell tenni. A fejlődésről szóló gondolataiban hangsúlyozta a gyermek egyéniségét és az ehhez igazodó egyéni időrend fontosságát, s azt, hogy a fejlődés elősegítéséhez szükség volt az ő korlátlan hozzáférhetőségére. A szülőt terhelő dilemma az volt, hogy – habár csak részmunkaidőben – házon kívüli munkát vállalt. Távollétét az otthontól negatív módon ítéli meg, nem azért, mert ezzel specifikus tevékenységektől lopja el az időt, hanem mert megtöri az időt, mint oszthatatlan forrást.

Ami igazán nagy dolog az életben, az: része lenni egy családnak. Ennek az anyának ez azt jelentette, hogy módja legyen beszélgetni a gyerekekkel, megérteni a problémáikat, és mindig ott lenni számukra. A közeli intimitás miatt, mely gyermekeihez köti, fejlődésük, mind önállótóbbá és önállóbbá válásuk szomorúsággal és veszteségérzéssel töltötte el. Legidősebb gyermeke hét éves volt, és iskolakezdés előtt állt. A szülő ezt „az élet legfontosabb lépésének” tekintette, mert ez kilépést jelent a családból, és meghatározza a gyermek egész rákövetkező iskoláztatását.

Számára az iskolakezdés szakítást jelentett a gyermekséggel. A legidősebb gyermek iskolaérettsége, önállósága és magabiztossága egyrészt a büszkeség érzését keltették benne, hogy az ő lánya „képes megcsinálni”, másrészt pedig szomorúsággal töltötték el, mert bizonyos értelemben kezdte elveszíteni őt. Konfliktusként élte meg, hogy hozzájárulásával a gyerek fejlődéséhez egy olyan folyamatot erősít, melynek révén a gyermek egyre messzebb kerül tőle. Mint elmondotta, a nagyobbik gyereknél inkább bátorította a fejlődést. A kisebbiknél már pontosan tisztában volt azzal, milyen rövid is ez az időszak az életben.

Azt találtuk, hogy a szülők bizonyos kérdésekben mind ideológiaként, mind pedig világnézetként a „gyermek mint létező” koncepcióját vallják, más esetekben pedig vegyítik az ideológiaként megjelenő „gyermek mint terv” felfogást, a világnézetet alkotó „gyermek mint létező” felfogással. A szülőknek a gyermekekre vonatkozó tervei különbözhetnek. Mindannyian foglalkoznak a gyermeknek a külvilágba való bevezetésével, de megfogalmazhatják ezt úgy, hogy a gyermeket a csoportba való beilleszkedésre akarják felkészíteni, megfogalmazhatják a gyermek buzdítása-ként és tevékenysége iránti érdeklődésként, vagy úgy, hogy abban támogatják a gyermeket, hogy „ne gázolhassanak rajta keresztül” – azaz függetlenségében és önállóságában.

A gyermek mint létező és a ciklikus idő

Hogy nagy jelentőséget tulajdonítanak az időnek, ez minden, a szülőkkel folytatott interjúból kiderül. Ezt tekinthetjük a világnézetű összeálló vélekedések mögött meghúzódó elképzelésnek. Az idő ilyen végtelenül fontos értéként való felfogása mögött annak ciklikus szemlélete ragadható meg. A szülő attól válik fontossá a gyermek számára, hogy mindig elérhető, mindig ott van. Így válik lehetségessé, hogy a gyerekek „segítsenek önmagukon az életben”. Az anyák egy része bevallotta, hogy rossz a lelkiismerete, mert nincs elég ideje a gyerekekre. Ezt úgy is tekinthetjük, mint konfliktust az ideológia és a világnézet, a reflektált koncepciók és a magától értődőnek tekintett koncepciók között. Az ideológia az ösztönzés fontosságát hangsúlyozza, az „irányultságot”: ez a tervezéssel függ össze, és az idő lineáris koncepciójáról árulkodik. A világnézet pedig olyan elképzeléseket foglal magába, melyek a „gyermek mint létező” felfogásával függnek össze, és az időt ciklikusnak tekintik.

Azt a fajta rossz lelkiismeretet, mely gyakran jellemzi a modern szülő-

ket, és amely az időbeosztásukkal kapcsolatos konfliktusban lévő elvárásokkal függ össze, ezek a szülők nem tapasztalják. Egyikük-másikuk beismeri, hogy néha rossz a lelkiismerete, mert „túl hangos” volt vagy „túl türelmetlen” stb., azaz nem annyira kedves, mint kellene: „az ember nincs mindig a legjobb formájában”. Az egyik anya, arra a kérdésre, hogy bántotta-e valaha a lelkiismerete, így válaszolt: „Nem, nem igazán. Néha talán egy kicsit igazságtalan voltam, de amúgy nem, mert én mindig itthon vagyok velük, és mindig van időm számukra.” Vagyis a maga módján feltételezte, hogy a szülők büntudatának legfőbb oka, ha nincs elég idejük (ami neki sosem volt probléma). Egy másik anya ugyanígy feltételez kapcsolatot rossz lelkiismeret és időhiány között, és megjegyzi, hogy a szülőknek túl kevés idejük van a gyermekek számára: „Úgy gondolom, hogy (a rossz lelkiismeretet) gyakran az a tény okozza, hogy nincs idejük a gyermekeikre. Túl sokat dolgoznak, vagy este is futnak a különböző dolgok után. Ha én ezt tenném, akkor én is rossz szülőnek érezném magam.”

Sokan állították, hogy soha sincs rossz lelkiismeretük. Ez nem azt jelenti, mintha tévedhetetlennek hinnék magukat. Inkább az a helyzet, hogy nem gondolják, büntudatot kéne érezniük apró „botlások” miatt.

Megkockáztathatjuk, hogy a gyermek szükségleteire való koncentráció vagy a gyermekközpontúság az, ami az „felsőbb” parancsolatot jelenti itt. Ebből a szempontból nincs ellentmondás a két szint, ideológia és világnézet között. A mögöttes eszme a gyermek „mint létező”. A gyermek szükségleteihez való viszonyt inkább egy szabályozó fellépés jellemzi, nem pedig az időfelhasználás valamely partikuláris célokra való tekintettel történő tervezése.

A szülők egy része említette a fejlődés serkentésének és elősegítésének fontosságát. De ezek az elképzelések nem voltak parancsoló jellegűek, hogy kiválthatták volna az alkalmatlanság és a büntudat érzését. Serkentésen, ösztönzésen láthatóan azt értették: érdeklődést mutatni, áthidalni a szakadékot otthon és külvilág között. Megállapíthatjuk, hogy a megkérdezett szülők véleménye szerint a fejlődés nem olyasmi, amit tervezni lehetne, s a „változó társadalomhoz” igazítani. Azt is megállapíthatjuk, hogy a gyermek fejlődését az idő ciklikus felfogásának jegyében szemlélik, és a gyermek belső lehetőségeinek kibontakozását látják benne.

A „gyermek mint létező” koncepcióval, és a meg nem szakított időre fektetett hangsúllyal egy időben érzékelik a környező társadalomnak a konformitás iránti elvárását is. Bizonyos értelemben tehát a „gyermek mint létező” és a „gyermek mint terv” szülői koncepciók nem egymást kölcsönösen kizáró kategóriák.

Következtetések

Ami az interjúk anyagából nyilvánvalóvá vált, az több, egymásnak ellentmondó gyermek-kép jelenléte, melyek mindegyike másként szemléli a gyermeki fejlődést. Az egyiket „a gyermek mint terv” címkével láttuk el,

ez egy olyan ideológiához kötődik, mely könnyen illeszkedik az emberi élet irányításának, ellenőrzésének és tervezésének társadalmi mítoszához, ami a modernitás produktuma. A gyermekfejlődés szemléletének másim módja metaforikusan kifejezve „a gyermek mint létező” képe, inkább világnézethez köthető, és nem befolyásolható a társadalmi diskurzus által oly könnyen. Ez a szemlélet feltételezi, hogy a gyermeki fejlődést belső késztetések váltják ki, és azon múlik, hogy mi van elrejtve a gyermekben. A szülő az, akinek saját életét szabályoznia kell, annak megfelelően, hogy mi látszik zajlani a gyermekben. Ezek az egymásnak ellentmondó szemléletek egy emberen belül is megférnek egymással.

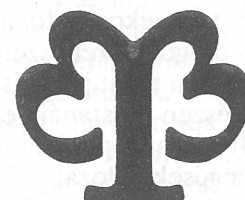
A szülők életvilágot és saját helyet biztosítanak a gyermek számára. Ennek megteremtésében megfigyelhetjük, hogyan irányítja őket saját értelmezésük arról, hogy mi jelenti a gyermek számára a jó életet. Sara Ruddick – feminista nézőpontból – elemezte, hogy mit jelent az „anyai gondolkodás” (Ruddick, 1990). Az anyai gondolkodás a gondozói gyakorlatból nő ki, s olyan társadalmi kategória és intellektuális képesség, melyet a szülők kifejlesztenek magukban. Az anyai gondolkodást három szempont vezérli: a gyermeket védeni kell, meg kell adni neki a lehetőséget, hogy fejlődjön, és alkalmazkodjon a környezethez. Amikor megpróbálnak e szempontoknak eleget tenni, a szülőknek különböző elképzeléseket kell alkotniuk a gyermekről, illetőleg a fejlődés mibenlétéről. A gyermeket saját helyzetében kell elfogadni, de ez a helyzet változni fog, és a gyermek új képességeket fog kifejleszteni. A gyermeknek meg kell találnia a saját útját, de meg kell őt védeni a veszélyektől.

Az interjúkból az derül ki, hogy mindkét metafora – a „gyermek mint terv” és a „gyermek mint létező” – hangsúlyt fektet a védelem szükségességére, az individualitás elfogadására, arra, hogy a gyermek korlátozás nélkül részesedjék a szülő idejéből, de arra is, hogy a szülő híd legyen az otthon és a külvilág között.

Hivatkozások

- Bruner, J.: „Culture and Human Development: a New Look”. *Human Development*, 1990 (33). 344-355. old.
- Clarke, K.: Public and Private Children: Infant Education in the 1920s and 1930s. In: Steedman et al (szerk.): *Language, Gender and Childhood*. London, Routledge and Kegan, 1985.
- Emiliano, F. és Molinari, L.: „Mothers’ Social Representations of their Children’s Learning and Development”. *International Journal of Educational research*, 1989/13. 657-670. old.
- Gallimore és mtsai: „The Social Construction of Ecocultural Niches: Family Accommodation of Developmentally Delayed Children”. *American Journal of Mental Retardation*, 1989/94. 216-230. old.
- Goodnow, J.: „Parents’ Ideas, Actions and Feelings: Models and Methods from Developmental and Social Psychology”. *Child Development*, 1988. 286-320. old.
- Hall, C.: Private Persons versus Public Someones: Class, Gender and Politics in England, 1780-1850. In: Steedman et al (szerk.), id. mű.

- James, A. és Prout, A.: *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues and the Sociological Study of Childhood*. London, Palmer Press, 1980.
- LeVine, R.: Child Rearing in as Cultural Adaptation. In: Leiderman et al. (szerk.): *Culture and Infancy, Variations in the Human Experience*. New York, Academic Press, 1977.
- Mayall, B.: „Childcare and Childhood”. *Children and Society*, 1990/4, 251-263. old.
- Miller, S.: „Parents’ Beliefs about Children’s Cognitive Development”. *Child Development*, 1988. 259-288. old.
- Newson, J. és Newson, E.: *Seven Years Old in the Home Environment*. London, Allen and Unwin, 1976.
- Richards, M. és Light, P.: *Children of Social Worlds*. Cambridge, Polity Press, 1986.
- Ruddick, S.: *Maternal Thinking, Towards a Politics of Peace*. London, The Women’s Press, 1990.
- Super, C. és Harness, S.: The Development of Affect in Infancy and Early Childhood. In: Wagner, D. – Stevenson, H. (szerk.): *Cultural Perspectives on Child Development*. Freeman and Co., 1982.

A BABILON Nyelvstúdió
ANGOL és NÉMET
nyelvtanfolyamokat indít
heti 4x3 és 3x3 órában
Pesten és Budán

Szintfelmérés németből hétfőnként,
angolból szerdánként 14–17 között

1067 Budapest, Teréz körút 41.
(A Béke Szálló mellett.)
Telefon: 132-4974, 135-3825